

nem volt; egyet ugyan próbaképpen felszereltek, de a harctérre végül nem került ki, és hamarosan gyalogüteggé alakították (114–116. o.). A 116. oldalon lévő kép nem szekereseket, hanem tüzéreket ábrázol. A 145. oldalon a jobb kép nem a 8., inkább a 14. huszárezred tisztjét ábrázolja. Az újonc huszárezredek többsége valóban nem rendelkezett karabéllyal, de ennek az anyagiány, nem a korábitól eltérő szervezési elképzelés volt az oka. Erre utal, hogy 1849 tavaszán a 16. (Károlyi-) huszárezredet például felszerelték karabélyokkal (155. o.). Végezetül: *Bona Gábor* tábornokokról és törzstisztekről szóló munkájának 2015-ben jelent meg a negyedik, bővített kiadása; célszerű lett volna már ezt, és nem az 1983-as első kiadást használni (162. o.).³

A fentiekől függetlenül a recenziens csak ajánlani tudja ezt az egyébként igen kiváló és részletes munkát a hagyományörzőknek, illetve a '48-as hadtörténelem iránt érdeklődőknek egyaránt, és reméli, hogy hamarosan újabb kötetekkel bővül a magyar katonaság egyenruházatát, felszerelését és fegyverzetét bemutató sorozat.

Kemény Krisztián

KISS GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)

CSÁNY LÁSZLÓ ÉS KORTÁRSAI

Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére

*(Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár Zalaegerszeg, 2017. 229 o.
ISBN 978-963-7267-35-2)*

Mindig öröm olyan kötetel találkozni, amely egy konferencia, emlékülés, vagy előadássorozat szerkesztett változata, így az ott elhangzottak jóval több érdeklődőt érhetnek el, akár szakmán belül vagy kívül is. Különösen igaz ez, ha az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egyik méltatlanul hanyagolt személyéről, Csány Lászlóról van szó.

A Csány László és kortársai című emlékülésre 2015. október 8-án került sor Zalaegerszegen, a tanulmánykötet az emlékülésen elhangzott előadások szerkesztett változata. A könyvet 2017. november 7-én mutatták be annak szerkesztői Zalaegerszegen, a Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtárban. Az egyes művek az előadások sorrendjében követik egymást a könyvben, a szerzők maguk kivétel nélkül a korszak elismert kutatói. Mondhatnánk akár párhuzamos életrajzok gyűjteményének is, de ez csupán részízgagság lenne, hiszen az egyes történelmi szereplők és Csány László egymás közti viszonya adja meg a művek tematikáját. A legtöbb esetben a hivatalos és baráti érintkezés fennmaradt forrásai kerültek a vizsgálódás középpontjába, ennek hiányában (és ezeket kiegészítve) pedig egyéb források bevonásával igyekeztek a szerzők teljes képet adni Csány szerteágazó kapcsolatrendszeréről.

A kötet puhafedeles borítású, fedőlapján a tanulmányokban vizsgált szereplők portréi láthatóak (a képek jegyzéke a kötet végén kapott helyet, illetve a portrék az egyes tanulmányok első oldalán is megtalálhatóak, színesítve ezzel is a kötetet). A cikkek egységes

³ *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik, bővített kiadás.) Miskolc, 2015.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1983.

rövidítéseit a könyv végén rövidítésjegyzék oldja fel, ezt követi a kötetben szereplőkről megjelent szakirodalom felsorolása. A sort a tartalomjegyzék zárja.

A szerkesztők által írt előszó Csány László rövid életrajzát tartalmazza, amely tárgyilagosan sorolja föl életének főbb eseményeit. Ezután egy rövid tartalmi ismertető következik magáról a kötetről és az emlékülésről.

A kötet nyitótanulmánya az egyik szerkesztő, Molnár András munkája, amely Csány és Deák Ferenc reformkori (közös) tevékenységét ismerteti (*Csány László és Deák Ferenc a zalai reformellenzék élén, 1832–1847*). A két politikus fiatalkori életútjának, tulajdon-ságaiknak összevetése után a Zala vármegye rendi ellenállásában betöltött szerepük, a liberális ellenzék helyi megszervezése, főként pedig az országgyűlési követválasztások körül folyó események kerülnek a középpontba. Csány, mint a helyi ellenzék aktív tagja és vezéregyenysége, több ízben is erőn felül kampányolt (korteskedett) Deák Ferenc követté választása mellett, meglehetősen nagy sikerrel. Együttműködésükben és barátságukban pont ez okozott törést, ugyanis Deák – megválasztásának körülményei miatt – a tisztet elvállalni nem akarta, megsértve ezzel Csány Lászlót, aki addigra már Kossuth Lajost tekintette az ellenzék vezetőjének. Ennek bizonyítéka a *Pesti Hírlap*ban megjelent *Cáfolat Zalából* című cikk, amelyet a szerző külön is említ (Ez az írás más cikkben is előkerül). Az Országos Védegylet létrehozásának köszönhetően kibékültek ugyan, de az országos politikában betöltött eltérő szerepük következtében kapcsolatuk megszakadt.

Béres Katalin munkájában, az első tanulmányhoz hasonlóan, Csány és Kossuth Lajos egymáshoz való viszonyulásának reformkori szakaszát elemzi (*Csány László és Kossuth Lajos kapcsolata a reformkorban*). A szerző részletesen bemutatja, hogy Csány hogyan ismerte meg Kossuthot, és miként vált számára követendő példaképpé. Az Országgyűlési Tudósításokon keresztül figyelt fel először Kossuth személyére, így amikor Kossuthot letartóztatták, nem csupán megakadályozni akarta azt, de hevesen ki is kelt ellene. Az 1840-ben szabaduló Kossuth (noha ekkori személyes találkozásukra nincs megbízható adat) teret adott Csány számára, hogy „Tisztelt Barátja” a *Pesti Hírlap* hasábjain keresztül fejthesse ki nézeteit. A szerző Csány több írásából is idéz, de a *Cáfolat Zalából* külön figyelmet kapott, hiszen Csány ezt követően vonult vissza rövid időre a közélettől. Külön említésre méltó, hogy Kossuth a cáfolatot kiváltó, Deákot méltató cikke, valamint a cáfolat közlésének halogatása ellenére is meg tudta őrizni Csány megbecsülését, bizalmát. Kettejük között ezt követően az Országos Védegylet teremtett kapcsolódási pontot, de szoros együttműködésükre csak a forradalom kitörése után került sor. Ez azonban már a soron következő tanulmány témája.

Solymosi József (*Csány László és Kossuth Lajos 1848–1849-ben*) felvéve a fonalat folytatja Csány és Kossuth a haza érdekében tett erőfeszítéseinek taglalását, egészen a szabadságharc leveréséig, elsősorban a Csány és Kossuth közötti intenzív levelezésre alapozva. Csány első kormánybiztosi kinevezését követően – a levelek tanúsága szerint – ugyan hivatalból érintkeztek egymással, viszonyuk mégis barátivá vált. A szerző a levelezésből szemelgetve vázolja fel Csány kormánybiztosi tevékenységét, rámutatva a közte és Kossuth közötti – mondhatni – függőségi viszonyra. Remekül kirajzolódik ugyanis, hogy Csány Kossuthot tekintette a haza áldozatkész vezetőjének, de Kossuth is felismerte, milyen jelentős mértékben támaszkodhat Csány munkájára. E megbecsültségnek jele Csány Erdélybe való kinevezése országos biztosként, amely tisztében leginkább a Kossuth iránt érzett lojalitás tartotta meg. Solymosi József külön alfejezetben emlékszik

meg Csány közmunka- és közlekedésügyi miniszterként betöltött szerepéről is. A cikket a szerző – a két politikai viszonyának megromlásának említése után – rövid, de tartalmas összeggel zárja.

Kemény Krisztián rendkívül részletes, ámde arányos tanulmányában szinte két életrajzot is papírra vetett (*Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–1849-ben*). Első körben Csány és Mészáros életpályájának 1848-at megelőző összehasonlító elemzését végezte el, azaz két katonameber jellemét, sorsuk hasonlóságait és eltéréseit állította egymás mellé. Rendkívül részletesen kerül bemutatásra kettejük pályafutása a napóleoni háborúk alatt, amely kutatásért külön is hálásak lehetünk, hiszen a hasonló információk ritkák, vagy csak vázlatosak, ha a szabadságharc szereplői kerülnek előtérbe. A forradalom és a magyar kormány megalakulását követően feladatuknál fogva együttműködésük is szükségszerű, hiszen Mészáros hadügyminiszter, Csány pedig a hadsereg mellé rendelt kormánybiztosként működött. A szerző rámutat arra, hogy ebben a két minőségben a két elemzett személy a hadsereg megszervezésének ügyében igyekezett segíteni egymást, viszonyunk a szerző szavaival élve, „felhőtlennek” volt mondható. Ennek megromlását a horvát betörés és a magyar oldalon álló cs. kir. tisztek ingatag hűsége okozhatta, ami a hivatali viszonyukban ekkor még nem volt észlelhető. Csány bizalomvesztése 1848 októberétől erdélyi kormánybiztosi kinevezéséig tartott, ugyanis ebben az időben Csány elsősorban az Országos Honvédelmi Bizottmálynak közvetlenül küldte meg jelentéseit a hadügyminisztérium mellőzésével, de a tisztek a hadügyminiszter általi kinevezése kapcsán is ellenállást fejtett ki, fenntartva ennek jogát a polgári hatalom számára. Miután Csány Erdélybe került, egymást elsősorban magánlevelek útján tájékoztatták, amely jelzi, hogy kölcsönös bizalmuk megerősödött. A szerző ezt részben a Bem iránt érzett ellenszenvüknek is tulajdonítja, illetve feltételezi, hogy Csáynak köze lehetett Mészáros helyben maradásához a trónfosztás kimondását követően. A bekövetkező katonai kudarc árnyékában nézetkülönbségeik újra eltávolították őket egymástól, a szabadságharc bukását követően pedig a szerző idézve: „közös útjuk végképp véget ért.” A cikk a két sors újabb párhuzamos ütköztetésével (emigráció – mártírsors), valamint rövid összeggel ér véget.

Kedves Gyula tanulmánya egy különös barátság történetének leírása, amely a fiatal Perczel Mór és Csány László között a reformkorban alakult, és egészen a szabadságharc végéig (*Csány László és Perczel Mór*) tartott. A szerző külön felhívja a figyelmet, hogy két különösen erős akaratú személyiség együttműködése valósult meg, noha Perczel híres volt összeférhetetlenségéről. Hozzáteszi azonban, hogy ritkán kerültek olyan helyzetbe, ahol konfrontálódhattak volna egymással. Csány feltehetően fiatalkori önmagát láthatta Perczelben, ezért – még ha gyakran ellentétes állásponton voltak is – atyai megértéssel viszonyult hozzá. Ehhez példaként hozza a Perczel és Görgei közötti rivalizáló konfliktust, amelynek következtében Csány kénytelen volt több esetben mediátorként fellépni. Ez persze nem járt súrlódások nélkül, Perczel a Győr védelme körüli bizonytalanság idején például baráti hangnemből magázódásra vált barátjához írt leveleiben. Csány barátsága azonban időtállóan bizonyult, a szerző erre egy kevésbé ismert incidenst hoz fel: a Tiszántúlra való visszavonulást követően Perczel finoman szólva is, de erős kritikával illette a kormány tagjait. A kényes ügy elintézésére Kossuth Csányt kérte fel, aki olyannyira sikeresen végezte feladatát, hogy magáról az epizódról is alig tudunk valamit. Csány Erdélybe való távozását követően személyes levélváltásra nem került sor kettejük között,

de a kormánybiztos továbbra is figyelemmel kísérte Perczel pályafutását. Barátságuk szilárdságára a szerző találóan idézi: „Mi veszekszünk ugyan, de azért barátok maradunk.”

A következő (igen terjedelmes) tanulmány Hermann Róbert tollából származik. Munkája teljes részletességgel tárja föl Csány és Görgei Artúr pályafutásának közös pontjait (*A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr*), kiemelve munkakapcsolatuk aktivitását, hiszen a hadseregszervezés ügyében szinte napi kapcsolatba kerültek egymással. Amikor 1848. október 13-án vagy 14-én először találkoztak, a fennmaradt iratok szerint kölcsönösen jó benyomást keltettek egymásban. Amikor Görgeit fővezérnek nevezték ki, kapcsolatuk értelemszerűen intenzívebb lett, még ha levélváltásuk zömét jelentések és egyéb hivatalos ügyek alkották. Együttműködésükben feszültség éppen a tiszti kinevezések szabályozatlanságából fakadóan keletkezett. A különböző kinevezési gyakorlatok ismertetését követően Hermann részletesen végigvezeti az olvasót a konfliktuson. A tisztázatlanságok miatt Görgei szerette volna magához vonni a kinevezések egy részének jogkörét, ez azonban Csány olvasatában egy, a polgári hatalomtól függetlenül létrejövő katonai hatalom létrejöttének veszélyét jelentette. A két ellentétes álláspontot Hermann egymás mellé téve hatásosan indokolta meg a két személy motivációit, rámutatva, hogy önmagát tekintve mind Csány, mind Görgei álláspontja a kérdésben teljesen érthető volt. A megoldás végül az lett, hogy a felterjesztéseket Csány is aláírta, csak ezután kerülhettek jóváhagyásra a Honvédelmi Bizottmány által. A kecske is jóllakott, a káposzta is megmaradt. A jó viszony helyreálltát jelzi az újfent megszaporodó levélváltás, valamint két közös kiáltvány kibocsájtása: egy válaszproklamáció a császári udvar vádjaival szemben, amely törvénytelennek nyilvánította a magyar kormányzervek működését, valamint a december 2-ai trónváltással kapcsolatos állásfoglalás. A következő alfejezetben Hermann a császári csapatok támadását követő csapatmozgásokat ismerteti 1848. december 16. és 31. között, Görgei tevékenységét Csány Kossuthnak írt jelentései alapján. Ezekből világosan kirajzolódik Csány véleménye a hadműveletekről. Ami külön figyelmet érdemel, az egy rövid kitérő Görgei és Perczel kapcsolatára, amelyet cikkében Kedves Gyula elemzett részletesen. Érdekes és érdemes Hermann elemzésével összehasonlítani, hiszen ez a polaritás a tanulmánykötet egyik fő erőssége. A következő rész az 1849. január 2-ai haditanácsot és a főváros feladásának körülményeit írja le, ahol a politikus Csány és a katona Görgei álláspontja eltérő volt ugyan, de az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe való távozását követően mindketten viszonylag szűk mozgásterrel rendelkeztek. A főváros kiürítése után Csány is (utolsóként) Debrecenbe ment. Az ekkori válságos és bizonytalan helyzetben – köszönhetően részben Görgei váci kiáltványának, részben a seregéből hiányzó kormánybiztosok miatt – Csány bizalma megingott. Miután Csány Erdélybe került, véleménye Görgeiről továbbra is elmarasztaló volt, de ezt a szerző annak tudja be, hogy a kormánybiztos elsősorban Görgeit kritizáló tudósításokat kapott. A tavaszi hadjárat sikereit követően azonban véleménye kezdett megváltozni. A trónfosztást követően a megalakuló Szemere-kormányban mindketten miniszteri tárcát kaptak, ekkori megnyilvánulásaik alapján igyekeztek támogatni egymás munkáját. Csány egy alkalommal még védelmébe is vette Görgeit, amikor a hadügyminiszter levélben élesen bírálta a hadsereg ellátását és a függetlenségi nyilatkozatot. Kapcsolatuk a cári intervenciót követően kerül válságba. Hermann itt sikeresen tisztázta a hivatalos levelezés időrendbe állításával, hogy a komáromi összpontosítás feladását ugyan Görgei nem helyezte, de elfogadta. A levelek beérkezésének összevisszaságával magyarázza Görgei főve-

zéri posztról történő leváltását, és Csány csalódását is. Ennek következtében a Kossuth és Görgei között kialakuló konfliktusban Csány kezdetben a kormányzó mellé állt. Ennek bizonyítéka a fővezérség kérdése, ugyanis Csány eleinte Kossuth kinevezését javasolta, de a július 24-ei minisztertanácson már nem támogatta. A szerző számos korabeli beszámolóból idézve kimerítően ismerteti a kérdéskört. Kossuth Csányt augusztusban Görgei táborába küldte, ekkorra már Csány teljes mértékben Görgei kinevezése mellett tette le a voksát, de látszik, hogy bírta Kossuth bizalmát is. A végjáték idején Csány azonban eltávolodott korábbi példaképétől, a kialakult lehetetlen helyzetben némi reményt a kormány lemondásában és a hatalom Görgeinek történő átadásában látott. A fegyverletételt követően Görgei igyekezett felhívni Paszkevicz tábornagy figyelmét Csány védelmére, azonban ennél többet nem tehetett. Csány ekkor már elfogadta sorsát, de a szerző kiemeli, hogy ezért nem Görgei volt a felelős.

Kovács István Csány egy másik tábornokhoz, Józef Bemhez fűződő viszonyát közli annak erdélyi kormánybiztosi működése alatt (*Csány László és Józef Bem. Erdély főkormánybiztosának és a hadsereg főparancsnokának kapcsolata*). Csány elődjének, Beöthy Ödönnek a tevékenységére is kitért, ami röviden előrevetítette azokat a problémákat, amikkel Csány Erdélyben és Bessel kapcsolatban szemben találta magát. Ezek között Csány nagy nehézségnek látta, hogy a tábornokkal szót érteni igen nehezen lehetett, valamint hogy katonai parancsnokként gyakran a kormánybiztos nélkül hozott döntéseket polgári kérdésekben is. Csány megítélése azonban elsősorban attól függött, hogy Bem győzött-e, vagy vereséget szenvedett az erdélyi hadszíntéren. A cikket remekül egészíti ki 12 darab – eddig kiadatlan – Bem által Csányhoz írt levél, amelyeket Hermann Róbert tett közzé.

A sort Pelyach István zárja (*Csány László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szükre szabott kapcsolata*). A szerző pályájuk rövid bemutatását követően tért rá a szabadságharc során kifejtett tevékenységük alapos vizsgálatára. Rámutat, hogy a két egymástól életkorban és földrajzilag is távol álló személy levélváltására csak akkor került sor, amikor Csány kormánybiztosként Szemeréhez, mint belügyminiszterhez fordult hivatalos ügyekben. Azonban kiemeli, hogy Csány jelentéseit Batthyány Lajos miniszterelnöknek is megküldte, ugyanis eleinte nem sikerült szót érteni Szemerével. Mivel Csány leginkább a hadsereg ellátásával és szervezésével volt elfoglalva, így a belügyminiszterrel – mondhatni – kevesebb tennivalója akadt. Pelyach érdekes adalékként kitér Szemere Csányt érintő értékítéletére is, amelyet a Batthyány-kormány lemondását követően az új miniszteri kinevezések kapcsán fogalmazott meg. A szerző a negatív ítéletből leginkább féltékenységet olvasott ki, hiszen Csányt nehezen lehetett volna alkalmatlansággal vádolni. Mindenesetre egészen a Szemere-kormány megalakulásáig nem igazán érintkeztek, miniszterként Csány pedig túlságosan is el volt foglalva gyakorlati teendőivel. A szerző összegzőként állapítja meg, hogy Szemere soha nem tartotta Csányt egyenrangú félnek, Csány mégis képes volt felülemelkedni ezen és a kollegiális viszony fenntartásával szolgálta a haza ügyét. A tanulmányt újfent Hermann Róbert forrásközlése követi, amelyben Szemere Bertalan Csány Lászlóhoz intézett utasításait, leveleit tartalmazza.

A tanulmánykötet széles spektrumú vizsgálódásai, az egymás mellett futó, és egymást keresztező életutak ilyen szintű bemutatása méltán tarthat számot érdeklődésre. Noha a tanulmányok számos ismétlést tartalmaznak (egymáshoz képest), ez csupán színesíti a

kötetet, hiszen ugyanazon eseményt más-más szereplők szemszögéből világítják meg. Ez a több pontú szemlélet az, ami igazán olvasásra érdemessé teszi a tanulmányokat. És ne feledkezzünk meg arról se, hogy a kötet elsősorban Csány Lászlóról szól, aki bőven megérdemli, hogy életútját ilyen részletesen is megismerhessük.

Balogh Máté

JACQUES COUDRAY

**JOURNAL DU TEMPS DE GUERRE DE FRANÇOIS-XAVIER LOBRY,
LAZARISTE. SERVITEUR DE L'ÉGLISE ET DE LA PATRIE SUR LE FRONT
D'ORIENT (1914–1919)**

Analyse et commentaires

(A lazarista François-Xavier Lobry Háborús naplója. Az Egyház és a Haza szolgálója a Keleti Fronton (1914–1919). Elemzés és magyarázatok. L'Harmattan, Paris, 2018. 228 o. ISBN 978-2-343-16152-)*

A történelemmel és főleg a hadtörténelemmel foglalkozó munkáknak az esetek többségében olyan hivatásos történészek a szerzői, akik egy adott korszak és témakör avatott kutatóiként számos közlemény megjelentetése után jelentkeznek egy-egy nagyobb lélegzetű, a kutatásaik eredményeit összefoglaló kötettel. A jelen kötet esetében más a helyzet, mivel bár a szerző rendelkezik történelmi végzettséggel, szakértelme nem elsősorban ebben a szakmában kifejtett tevékenységéhez kapcsolódik. Jacques Coudray ugyanis az orléans-i és bejrúti egyetemeken megszerzett történelemszociológusdiplomája után a libanoni oktatási rendszerben helyezkedett el, ezt követően pedig több közel-keleti, afrikai és óceániai államban dolgozott először oktatási, később pedig diplomáciai posztokon konzuli és tanácsosi beosztásban. A lazarista renddel az iráni forradalom alatt került közelebbi kapcsolatba, ezért nyugdíjba vonulása után elhatározta, hogy a rend levéltárában végzett kutatások segítségével igyekszik jobban megismerni és megismertetni a lazaristák történetét. Ennek a kutatómunkának az eredményeit mutatja be a jelen kötet, amely François-Xavier Lobry, a lazarista rend törökországi tartományfőnökének első világháború alatt írt naplóját adja közre kivonatolt formában kiegészítésekkel és magyarázatokkal ellátva.

François-Xavier Lobry 1848-ban született Észak-Franciaországban, és már fiatalon elkötelezte magát az egyházi pálya mellett. Belépett a lazarista rendbe, amelynek kötelékében teológiai tanulmányokat folytatott Párizsban, majd 26 évesen felszentelték és ezt követően a rend hagyományainak szellemében tanárként tevékenykedett. 1886-ban a lazaristák konstantinápolyi rendházába helyezték át, ahol hamarosan a törökországi rendtartomány vezetője lett, ebben a minőségében pedig a tartomány lazaristái mellett az Irgalmas Nővérek rendjének 25 rendháza is az ő irányítása alá tartozott. Tevékenysége során mindvégig jó kapcsolatot ápolt a törökországi francia diplomatákkal, akik elkötelezett támogatói voltak a rend működésének. Törökország 1914. októberi hadba lépése után azonban a helyi szervek számos rendházat lefoglaltak, majd pedig a francia állampolgárságú szerze-

* A közlemény az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának keretében meghirdetett Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.